

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД
У КОНТЕКСТІ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА
1956-1980-Х РОКІВ**

Ж.О. Дзейко

доктор юридичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Здійснення правових реформ в Україні неможливе без урахування вітчизняного історико-правового досвіду. Опрацювання історії вітчизняної законодавчої техніки сприяє недопущенню помилок при створенні нових законів та систематизації законодавства, є підґрунтям удосконалення законів та їх ефективної реалізації.

За радянських часів склалася ґрунтовна наукова база та практика застосування законодавчої техніки. Втім на процес її становлення в радянський період суттєвий вплив здійснило панування тоталітарного режиму. Це виявилось у теоретичних підходах до розуміння різних аспектів законодавчої техніки, у тому числі абсолютизації її інструментальної ролі, а також у практиці застосування правил і засобів законодавчої техніки. Мова йде про використання різноманітних юридичних конструкцій відповідно до інтересів пануючого класу, формулювання юридичних норм тощо. Саме тому наукові та практичні здобутки радянського періоду в сфері використання законодавчої техніки потребують переосмислення в аспекті становлення сучасної України як правової держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історико-правовим проблемам становлення законодавчої техніки в Україні та інших державах присвячені праці сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, у яких ґрунтовно досліджено певні етапи її розвитку: Л.Ф. Апт, О.Й. Вовка, А.Ю. Іванової, Т.В. Кашаніної, П.О. Ньюїної, І.Б. Усенка та ін. Але особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (далі – УРСР) у контексті проведення кодифікації законодавства 1956-1980-х рр. потребують спеціального, системного аналізу. Це поглибить наукові уявлення з питань формування і розвитку правил і засобів законодавчої техніки, дасть можливість використати історичний досвід її наукового розуміння та практики реалізації.

Мета. Дослідження особливостей становлення вітчизняної законодавчої техніки в радянський період у контексті проведення кодифікації законодавства 1956-1980-х рр.

Основні результати дослідження. Суттєвий вплив на здійснення кодифікації законодавства в УРСР у досліджуваній період мав той факт, що Верховна Рада СРСР у 1957 р. «віднесла до відання союзних республік законодавство про устрій судів союзних республік і прийняття цивільного, кримінального та процесуального кодексів» [1, с. 428]. Втім, як вірно зазначено у літературі, «основною особливістю другої кодифікації було посилення союзних начал, що означало ... посилення уніфікації законодавства» [2, с. 184]. Дійсно, видання Основ законодавства СРСР, яке лишалося у компетенції СРСР і на змісті яких ґрунтувалися кодекси союзних республік, абсолютизувало роль загальносоюзних актів і практично зводило нанівець значення законодавства союзних республік, хоча, відповідно до Конституції (Основного Закону) УРСР (1978 р.), Верховна Рада УРСР формально проголошувалася єдиним законодавчим органом [3].

Перш ніж розглянути проблеми застосування законодавчої техніки при проведенні кодифікації УРСР 1956-1980-х рр., враховуючи підвищену роль загальносоюзних нормативних актів у становленні законодавства УРСР, слід зазначити, що внаслідок здійснення кодифікації законодавства СРСР у цей період було прийнято низку нормативних актів, які можна об'єднати у такі групи залежно від їх значення і місця в системі законодавства СРСР: 1) загальносоюзні акти: основи законодавства Союзу РСР і союзних республік; загальносоюзні акти, які регулювали найбільш важливі питання державного ладу (Закон «Про Раду Міністрів СРСР» і ін.), кодекси СРСР (Митний кодекс СРСР і ін.), статuti й ін.; 2) республіканські акти, у тому числі кодекси Української РСР тощо.

Позитивними рисами проведення кодифікації законодавства УРСР 1956–1980-х рр. було те, що прийнято ряд кодифікованих актів, розробка яких характеризувалася застосуванням правил і засобів законодавчої техніки на вищому рівні (порівняно з їх застосуванням при здійсненні кодифікації 1920-х рр.), сформовано ряд нових галузей законодавства та ін. Утім створені акти втілили принципи і систему соціалістичного права і ґрунтувалися на загальносоюзному законодавстві, а як один із основних засобів законодавчої техніки застосовувалося відтворення нормативних приписів загальносоюзного законодавства у законодавстві УРСР.

Розглянемо основні правила і засоби законодавчої техніки, які застосовувалися при систематизації законодавства на прикладі кодексів УРСР. Що стосується кодифікації кримінального законодавства, то в «Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» [4], прийнятих у 1958 р., уже використана юридична конструкція заборони застосування інституту аналогії. Відповідно до цих загальносоюзних основ законодавства, був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР.

Кримінальний кодекс УРСР, затверджений Законом УРСР від 28.12.1960 р. і введений у дію з 01.04.1961 р. [5] (далі – КК 1960 р.), на відміну від Кримінальних кодексів 1922 р. та 1927 р., характеризується принципово іншими підходами як щодо його змісту, так і форми. Хоча структура КК 1960 р., так само, як і кримінальних кодексів 1920-х рр., складається із

Загальної та Особливої частин, утім загалом вона характеризується специфічною порівняно із її побудовою у Кримінальних кодексах 1922 р. та 1927 р. Загальна та Особлива частини КК 1960 р. були поділені на глави, що також були пронумеровані та мали назви. Крім того, Глава I Особливої частини була поділена на дві складові на основі критерію ступеня суспільної небезпеки державних злочинів. Глави містили статті, які також мали назви. Статті, в разі необхідності, поділені на частини, які не були пронумеровані і сформульовані у формі абзаців. Статті та частини статей у випадку необхідності були поділені на пункти, які починалися з нового рядка та були позначені за допомогою букв з дужкою справа. Використовувалися лише в окремих випадках примітки до статей КК 1960 р. «Перелік майна, який не підлягає конфіскації за судовим вироком», сформульований у формі «Додатку» до Кодексу [5] (на відміну від КК 1927 р., в якому цей Перелік закріплений у формі «Додатку до ст. 38 Кримінального кодексу»).

Законодавець не використав у КК 1960 р., на відміну від Кримінальних кодексів 1922 р. та 1927 р., юридичну конструкцію аналогії права і закону, що було закріплено при визначенні завдань КК 1960 р., підстав юридичної відповідальності та поняття злочину. Так, згідно з ч. 1 ст. 7 Кримінального кодексу, злочином визнавалося передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння [5]. Втім, враховуючи застосування бланкетного способу формулювання диспозицій окремих кримінальних норм (у статтях, які передбачають відповідальність за військові злочини та ін.), постає питання про застосування відповідних нормативних актів. Так, Статути Збройних Сил СРСР за радянських часів затверджувалися Указами Президії Верховної Ради СРСР і ін. (слід зазначити, що Статути Збройних Сил України затверджені Законами України, зокрема, це стосується Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [6]).

Крім того, в юридичній літературі стверджується, що на практиці інститут аналогії закону застосовувався, зокрема це стосується ст. 42 Кодексу [7, с. 9]. Тому слушними є твердження науковців – представників кримінального права (О. Коташевського, М. Хавронюка та ін.) про те, що необхідно «вказати в КК, що порушення інших нормативних актів є злочином лише у випадках, прямо передбачених в ньому» [8, с. 97], а також, що «порушення певних правил, визначених іншим нормативним актом, крім КК, визнається злочином лише у випадках, коли вони вчинені особами, зобов'язаними за законом дотримуватись цих правил, і коли це порушення потягло суспільно небезпечні наслідки, передбачених КК для злочинів, вчинених необережно» [9, с. 61]. Адже ця проблема не подолана і в Кримінальному кодексі України 2001 р.

Система Особливої частини КК 1960 р. були побудована на основі родового об'єкта злочину. На першому місці в Особливій частині Кодексу розташована глава, норми якої встановлюють відповідальність за вчинення державних злочинів. Відповідальність за вчинення злочинів проти соціалістичної власності (згідно із Законом від 17.06.1992 р. – проти державної і колективної власності) та проти особистої власності громадян (згідно із Законом від 17.06.1992 р. – проти індивідуального майна громадян) розмежовані в окремих

главах Кодексу. Крім того, можна підкреслити, що Глава II Особливої частини, яка визначала відповідальність за вчинення злочинів проти соціалістичної (пізніше – державної і колективної) власності, розташована попереду глав, які передбачали відповідальність за злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи, проти політичних і трудових прав громадян і ін.

У КК 1960 р. були випадки недоцільного застосування відсилок у статтях Особливої частини на норми, регламентовані у його Загальній частині. Так, ст. 217-1 КК 1960 р., якою КК був доповнений Указом від 18.11.1963 р. [10] та внесені зміни до неї Указом від 12.01.1983 р. [11], передбачена самовільна «без потреби» зупинка поїзда. Втім була норма ст. 16 КК 1960 р., яка регламентувала крайню необхідність, у зв'язку із чим потребу зупинки поїзда можна було розглядати як крайню необхідність. Тому, так само як у чинному КК 2001 р., навряд чи доцільно формулювати «окреме поняття крайньої необхідності стосовно самовільного зупинення поїзда» [7; с. 31].

Недоліки КК 1960 р. виявляються у наявності протиріч між назвами його статей та їх змістом (ст. 114, 134, 176-2 КК і ін.), недостатній конкретизації низки статей КК. Так, ст. 258 КК передбачала кримінальну відповідальність за «добровільну здачу у полон з боягузтва чи малодушності» [5], яка жорстоко каралася, що могло призвести до зловживань при її застосуванні. Отже, КК 1960 р. характеризується принципово іншими, порівняно із КК 1927 р., підходами щодо застосування правил і засобів законодавчої техніки, що виявилось у його змісті та формі. Втім КК 1960 р. виходить із ідеї першості інтересів держави.

08.12.1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік [12] та ввела їх в дію з 01.05.1962 р. Після цього почалася робота зі створення проектів цивільних кодексів союзних республік, у тому числі УРСР. Цивільний кодекс УРСР, затверджений Законом УРСР від 18.07.1963 р. і введений в дію 01.01.1964 р. [13] (далі – ЦК 1963 р.), фактично був кодексом не приватного права, а публічного права, про що свідчать закріплені у ньому відповідні юридичні конструкції норм і інститутів права, які є проявами одержавлення практично всіх сфер суспільного життя. Втім система побудови ЦК 1963 р. була досконалішою, порівняно із ЦК 1922 р.

Щодо структури ЦК 1963 р., то його текст структурований на розділи, які пронумеровані та мають найменування. Розділ III, у свою чергу, поділений на два структурних елементи (фактично вони є підрозділами, проте цей термін не вживається), які пронумеровані та мають назви. Розділи I, II та підрозділи Розділу III поділені на глави, які також пронумеровані та мають назви. Нумерація зазначених структурних елементів кодексу, а також його статей, є наскрізною. Важливим було запровадження назв статей у ЦК 1963 р., на відміну від ЦК 1922 р.

Під час розробки проектів цивільних кодексів союзних республік розгорнулася бурхлива дискусія щодо їх структури, в тому числі з питання включення до їх структури загальних частин. Вона завершилася тим, що, так само, як у ЦК УСРР 1922 р., структурно була виділена загальна частина також у ЦК УРСР 1963 р., що мало позитивне значення. Адже у Розділі I – «Загальні поло-

ження» – законодавець визначив завдання, відносини, що регулювалися цим Кодексом, загальні положення щодо осіб (громадян та юридичних осіб), угод, представництва і довіреності, позовної давності, що забезпечило єдність змісту цивільно-правових норм, які були закріплені у цьому акті. Крім того, Розділ II і Розділ III Кодексу містили загальні положення, які стосувалися права власності та зобов'язання, які конкретизували норми, закріплені у Розділі I («Загальні положення»).

Суттєвих змін, порівняно із ЦК 1922 р., зазнав зміст норм права, закріплених у ЦК 1963 р., що виявилось також у його структурній організації. Так, у цьому кодексі був сконструйований Розділ II «Право власності», на відміну від розділу, що мав назву «Речове право», який був сформульований у ЦК 1922 р., у якому як один із елементів його структури була створена глава I. «Право власності». Щодо подібних змін у структурній побудові ЦК РРФСР, то вони обґрунтовувалися твердженнями, що «відносини осіб до речей ... предметом правового регулювання взагалі не можуть бути», що радянське право «взагалі не знає таких речових прав на чужі речі, як сервітуту ... і ін.» [14; с. 19]. Важливе значення мало включення Розділів IV, V і VI, які регулювали авторське право, право на відкриття, винахід, раціоналізаторську пропозицію і промисловий зразок. Чіткіше і послідовніше, порівняно з ЦК 1922 р., врегульовано загальні положення про зобов'язання. Закріплено багато нових видів зобов'язань. Втім поділ майна на рухоме і нерухоме не був закріплений, що підкреслює його публічно-правовий характер.

Не були застосовані уніфіковані підходи до формулювання переліків у статтях та частинах статей. Так, якщо у ст. 2, 4, 6, 24 й ін. при створенні переліків нумерація взагалі не застосовується, то у ст. 8, 65, 103 й ін. – застосовується нумерація за допомогою арабських цифр із дужкою справа. У ЦК 1963 р., на відміну від попереднього, не було приміток до його статей. Отже, ЦК 1963 р., порівняно із ЦК 1922 р., характеризувався більшою досконалістю з погляду застосування правил і засобів законодавчої техніки.

Крім названих, в УРСР було прийнято низку інших кодексів, а також законів і підзаконних нормативних актів: Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР (1960 р.), який, на відміну від попередніх (1922 р. та 1927 р.), чіткіше і конкретніше визначав порядок провадження з кримінальних справ; Цивільний процесуальний кодекс Української РСР (1963 р.), Кодекс законів про працю Української РСР (1971 р.) і ін. Кодекси, як правило, за окремими винятками, затверджувалися у формі прийняття законів Української РСР. Крім того, з метою реалізації їх норм, в законах Української РСР про затвердження кодексів, давалося доручення Президії Верховної Ради Української РСР встановити порядок введення їх у дію та затвердити переліки законодавчих актів Української РСР, які втрачають чинність у зв'язку з введенням цих кодексів. Так, на підставі ст. 2 Закону Української РСР «Про затвердження Цивільного кодексу Української РСР» від 18.07.1963 р. та ст. 2 Закону Української РСР «Про затвердження Цивільного процесуального кодексу Української РСР» від 18.07.1963 р., був прийнятий Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про порядок введення в дію Цивільного і Цивільного

процесуального кодексів Української РСР» від 09.12.1963 р., а також укази, в яких був затверджений перелік законодавчих актів Української РСР, які втрачають чинність у зв'язку з введенням зазначених кодексів і ін. Як суттєвий недолік у застосуванні правил і засобів законодавчої техніки, який відобразився на якості законів, у тому числі кодексів, можна назвати занадто часте внесення змін до них. Це було зумовлено переважно недостатнім ступенем врахування як існуючого соціального, економічного та інших станів, так і прогнозів суспільного розвитку, закріпленням протиправних, хоча і законних, засобів досягнення цілей законів, що знижувало ступінь його позитивної ефективності. Крім того, зміни до законів, у тому числі до кодексів, вносилися указами Президії Верховної Ради Української РСР (яка здійснювала функції Верховної Ради Української РСР у період між її сесіями), що затверджувалися законами Української РСР.

Важливе значення для формування правової системи в УРСР мало прийняття Конституції Української РСР 1978 р. Відбулося всенародне обговорення її проекту (так само, як і Конституції СРСР), але при цьому Конституція Української РСР ґрунтувалася на Конституції СРСР 1977 р., та саме це обговорення мало формальний характер. Як позитивний факт можна оцінити прийняття Закону Української РСР «Про народне обговорення важливих питань державного життя Української РСР» від 04.06.1988 р. [15], відповідно до якого передбачалася можливість винесення на народне обговорення проектів законів та інших важливих питань державного життя республіки. Втім такі обговорення відбувалися формально. Інтенсифікація законодавчої діяльності в середині 1980-х років, яка великою мірою була зумовлена так званою «перебудовою», сприяла інтенсивнішому застосуванню правил і засобів законодавчої техніки, які були спрямовані на розвиток приватноправових відносин.

Висновки. Таким чином, дослідивши становлення законодавчої техніки в УРСР в контексті кодифікації законодавства 1956-1980-х років, приходимо до таких висновків. Кодекси, прийняті у 1960-80 рр., на відміну від кодексів 1920-х рр., характеризувалися принципово іншими підходами до змісту і форми. При закріпленні юридичних конструкцій було ліквідовано багато прогалин, конкретизація норм права та їх структурна побудова були досконалішими, була розроблена чіткіша система санкцій. Кодекси, як правило, за окремими винятками, затверджувалися законами Української РСР. З метою реалізації їх норм у законах Української РСР про затвердження кодексів давалися доручення Президії Верховної Ради Української РСР встановити порядок введення їх у дію та затвердити переліки законодавчих актів Української РСР, які втрачають чинність у зв'язку з введенням у дію цих кодексів. Недоліком у застосуванні правил і засобів законодавчої техніки, який позначився на рівні якості законів, автор вважає занадто часте внесення змін до них. Крім того, зміни до них (у законодавстві вживався також термін «доповнення», проте поняття «зміни» є більш широким), вносилися указами Президії Верховної Ради Української РСР, що затверджувалися законами Української РСР. Інтенсифікація законодавчої діяльності в середині 1980-х років сприяла засто-

суванню правил і засобів законодавчої техніки, які були спрямовані на розвиток приватноправових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія держави і права України: Підруч.: У 2-х т. / [А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький, О.Л. Копиленко та ін.]; за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 2. – 580 с.
2. Друга кодифікація радянського права // Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / [Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б. та ін.]; Мироненко О.М. (ред.). – К.: Либідь, 1997. – С. 183–185.
3. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Укр. РСР дев'ятого скликання 20.04.1978 р. – К.: Політвидав України, 1979. – 46 с.
4. Основи уголовного законодательства Союза РСР и союзных республик / [Закон «Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза РСР и союзных республик» от 25.12.1958 г.]. – М.: Госюриздат, 1960. – 24 с.
5. Кримінальний кодекс Української РСР: затвердж. Законом від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
6. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України. Затв. Законом України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 197.
7. *Навроцький В.О.* Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / Навроцький В.О. – К.: Атіка, 2001. – 272 с.
8. *Коташевський О.* Окремі недоліки нового Кримінального кодексу України / О. Коташевський // Право України. – 2002. – № 11. – С. 97–100.
9. *Хавронюк М.І.* Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / Хавронюк М.І. – К.: Істина, 2004. – 504 с.
10. Про внесення доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 18.11.1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 48. – Ст. 677.
11. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.01.1983 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – № 4. – Ст. 50.
12. Основи гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик / [Закон «Об утверждении Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик» от 08.12.1961 г.] // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 50. – Ст. 525.
13. Цивільний кодекс Української РСР / [Закон Української РСР «Про затвердження Цивільного кодексу Української РСР» від 18.07.1963 р.] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 463.
14. *Иоффе О.С.* Новый Гражданский кодекс РСФСР / О.С. Иоффе, Ю.К. Толстой. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1965. – 447 с.
15. Про народне обговорення важливих питань державного життя Української РСР. Закон Української РСР від 04.06.1988 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1988. – № 24. – Ст. 587.

Дзейко Ж.О. Особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки в радянський період у контексті кодифікації законодавства 1956-1980-х рр.

У статті проаналізовані особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки в радянський період у контексті кодифікації законодавства 1956-1980-х років. Досліджено основні засоби і правила законодавчої техніки, які було використано для створення кодексів, що стосуються формулювання норм права, побудови структури, використання юридичної термінології та ін.

Ключові слова: Українська Радянська Соціалістична Республіка, законодавча техніка, історія законодавчої техніки, засоби і правила законодавчої техніки, кодифікація.

Дзейко Ж.А. Особенности становления отечественной законодательной техники в советский период в контексте кодификации 1956-1980-х годов

В статье анализируются особенности становления отечественной законодательной техники в советский период в контексте кодификации 1956-1980-х годов. Исследованы основные приемы и правила законодательной техники, которые были использованы для создания кодексов, что касаются формулирования норм права, построения структуры, юридической терминологии.

Ключевые слова: Украинская Советская Социалистическая Республика, законодательная техника, история законодательной техники, приемы и правила законодательной техники, кодификация.

Dzeyko Zh.O. Peculiarities of national legal technique development in the Soviet period in legislation codification context in 1956-1980s.

The article deals with the peculiarities of national legal technique development in the Soviet period in legislation codification context in 1956-1980s. Basic means and rules of legal technique application are studied for code drafting pertaining to legal provisions formulation, structure framing as well as legal terminology application.

Keywords: Ukrainian Soviet Socialistic Republic, legal technique, history of legal technique, means and rules of the legislative technique, codification.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2013.